

Міністерство внутрішніх справ України
Харківський національний університет внутрішніх справ

СТЕПАНЧЕНКО ОЛЕКСІЙ ОЛЕКСІЙОВИЧ

УДК 343.85

**ПРОТИДІЯ ЕТНОРЕЛІГІЙНОМУ ТЕРОРИЗМУ:
КРИМІНОЛОГІЧНИЙ, ВІКТИМОЛОГІЧНИЙ ТА
ГЕОПОЛІТИЧНИЙ АНАЛІЗ**

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Харків – 2018

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Донецькому юридичному інституті, Міністерство внутрішніх справ України.

Науковий консультант –

доктор юридичних наук, професор,
Заслужений працівник освіти України
Литвинов Олексій Миколайович,
Харківський національний університет
внутрішніх справ, завідувач кафедри
кримінального права і кримінології
факультету № 1.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор, член-
кореспондент Національної академії
правових наук України, Заслужений
діяч науки і техніки України
Стрельцов Євген Львович,
Національний університет «Одеська
юридична академія», завідувач кафедри
кримінального права;

доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України
Копотун Ігор Миколайович,
Європейський інститут післядипломної
освіти (Словацька республіка),
віце-президент;

доктор юридичних наук, професор
Житний Олександр Олександрович,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, завідувач кафедри
кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету.

Захист відбудеться 26 жовтня 2018 року о 9.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.03 у Харківському національному університеті внутрішніх справ (61080, м. Харків, пр. Льва Ландау, 27).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ (61080, м. Харків, пр. Льва Ландау, 27).

Автореферат розісланий 25 вересня 2018 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Д. Ю. Кондратов

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. У другій половині ХХ – на початку ХХІ століття людство зіткнулось із новою для себе проблемою – політизацією релігії й потужним злетом під цим прапором численних і нерідко масових рухів у всьому світі, у тому числі там, де завжди панували порозуміння і терпимість. Нове повернення до релігії в наші дні викликане і продовженням наступу Заходу в сферах економіки, політики і технології, і повзучою «вестернізацією» побуту, звичаїв, соціальних зв'язків між людьми, що підриває традиційну монополію в цих сферах життя суспільства, і болючим зламом структур цього суспільства в ході його важкого пристосування до вимог модернізації господарських механізмів і глобалізації світових економічних зв'язків. Але головне – це розв'язання відверто агресивних військових дій по насильницькій зміні політичних режимів з подальшою окупацією земель і знищенням національно орієнтованих еліт. По суті, прямим результатом цих процесів модернізації, глобалізації та військової агресії стало повсюдне поширення етнорелігійних терористичних практик не лише на Близькому Сході та у Північній Африці, а надто в Європі. Наприклад, в Німеччині на початку 2000-х років вже діяли 14 організацій ісламських екстремістів, в яких перебували понад 20 тис. бойовиків, у тому числі вихідці з Алжиру, Сирії, Єгипту, Ірану. Створювані ними мечеті та ісламські центри стали буквально розплідниками ісламізму, як і розкидані по всій Європі осередки екстремістів-підпільників. Подібне «освоєння» з кожним роком набуває все більш значних масштабів. У Бельгії за останні 20 років кількість мусульман зросла з 60 тис. до 250 тис., в Нідерландах – зі 100 тис. до 670 тис. У Швеції вже в середині 2000-х років проживали 73 тис. мусульман, хоча ще на початку останнього десятиріччя ХХ ст. загальна чисельність мусульман (переважно вихідців з Північної Африки) у всіх скандинавських країнах – Данії, Норвегії, Фінляндії і Швеції – не перевищувала 7 тис. осіб.

Важливі, однак, не абсолютні цифри і демографічні показники, а стійкість тенденції та її наслідки, головним з яких стало прискорення і поглиблення націоналістичних ідей серед мусульманського населення. Згодом націоналізм змінився ісламізмом, що використав раніше напрацьовані націоналістами досвід, структуру і принципи політичної організації, пропаганди й агітації. Ісламський екстремізм, доведений в емоційній складовій до точки кипіння, іноді до нестями, породив етнорелігійний тероризм – крайню, засновану на насильстві форму його вираження, небезпечну і для самого ареалу ісламу, і для всього людства, бо заохочує, стимулює, оспівує кровожерливість, спрагу вбивати і руйнувати, презирство до людського життя (в тому числі до власного), що викликало в усьому світі синдром «мусульманської загрози». Остання призвела усюди, в усіх кінцях земної кулі, до руйнації моралі, моральності (в тому числі її норм, запропонованих ісламом), дегуманізації, деперсоналізації, заохочення кримінальних нахилів і масової злочинності. З цим стикаються зараз багато країн світу. Постійне насильство і нехтування принципами гуманності, які містять закони всіх релігій, призводить до втрати людської подобі і самими терористами, і тими, хто з ними бореться, часто тими ж методами і з тими ж результатами. Навіть щоденна

інформація про теракти, вибухи, підпали, замахы, засідки, зіткнення пригнічує психіку будь-якої людини, незалежно від релігії й походження. Боротьба без правил, поза мораллю і принципами, звільнена від «химери совісті», дискредитує будь-яке, «праве діло», будь-якого борця й найсвітліші ідеали, до яких він прагне. Всі розвинені країни світу, на жаль, тією чи іншою мірою опосередковано сприяли виникненню етнорелігійного тероризму. Однак Захід несе набагато більшу частку відповідальності за це, тому що, крім колоніалізму, до сих пір розглядуваного світом ісламу як злочин і агресія проти нього, він безпосередньо вигодовував тероризм і екстремізм в Афганістані, Пакистані, Іраку, Сирії, Лівії як геополітичну зброю, засіб тиску на опонентів. Але й етнорелігійний тероризм, зі свого боку, користувався допомогою Заходу, щоб піднятися і посилитися, а після цього нанести удар своєму годувальнику. І було дуже наївно не розуміти того, що цей удар рано чи пізно буде завдано. Адже саме народження етнорелігійного тероризму було, поряд з іншим, відповіддю ісламської цивілізації на виклики глобалізації та лібералізму Заходу.

Етнорелігійний тероризм у своїй найвищій формі набув зараз міжнародного характеру. Багато в чому він сконцентрований у функціонуванні «Аль-Каїди», «Джебхат ан-Нусри», а надто «Ісламської держави», як свого роду військово-ідеологічної й організаційно-політичної транснаціональної корпорації. Але не треба тішити себе ілюзією, що крах цієї «гідри» покладе край етнорелігійному тероризму та екстремізму. Справа – не в особистостях і навіть не в організаціях. Справа – у феномені суспільного розвитку, силах, що їх відтворюють.

Проблеми протидії злочинності постійно привертають увагу вітчизняних вчених-юристів і криміналістів-практиків. Фундаментальними слід визнати наукові розробки як минулих років, так і поточних, завдяки яким сформовано суттєвий теоретичний доробок у галузях наук кримінально-правового циклу. В цьому контексті варто згадати роботи Г. А. Аванесова, Ю. М. Антоняна, А. М. Бабенка, О. М. Бандурки, Ю. В. Бауліна, В. С. Батиргарєєвої, В. М. Бесчастного, Є. М. Блажівського, В. І. Борисова, М. Г. Вербенського, С. Ю. Віцина, В. О. Глушкова, В. В. Голіни, Б. М. Головкина, В. К. Грищука, Л. М. Давиденка, Л. М. Демидової, С. Ф. Денисова, Т. А. Денисової, О. М. Джузи, А. І. Долгової, В. М. Дрьоміна, В. П. Ємельянова, О. О. Житного, А. П. Закалюка, О. С. Іщука, П. О. Кабанова, О. Г. Кальмана, І. І. Карпеця, В. Я. Конопельського, Т. В. Корнякової, О. М. Костенка, І. М. Копотуна, В. М. Кудрявцева, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, В. В. Лунєєва, К. Б. Марисюка, С. С. Мірошніченка, Ю. В. Орлова, М. І. Панова, В. М. Поповича, А. В. Савченка, Є. Л. Стрельцова, В. Я. Тація, П. Л. Фріса, В. Б. Харченка, О. М. Храмцова, П. В. Хряпінського, В. В. Чернея, В. І. Шакуна, О. О. Юхна, І. С. Яковець, Н. М. Ярмиш та інших.

У результаті проведених досліджень у науці сформовано розгалужену термінологічну систему, вироблено низку теоретичних концептів і цілісних, завершених теорій детермінації і протидії як злочинності в цілому, так і окремим її видам. Паралельно було апробовано та обґрунтовано застосування комплексної системної методології кримінологічної розвідки, розширення дослідницьких горизонтів науки кримінології за рахунок дефрагментації наукового аналізу, інтеграції пошукових алгоритмів. Символом часу стало дослідження архіскладних соціальних феноменів в межах соціального контексту і поза ним, вихід

кримінологічної проблематики на рівень дослідження глобальних, світових процесів.

Означені обставини зумовили актуальність теми дослідження кримінологічних, віктимологічних та геополітичних засад протидії етнорелігійному тероризму.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження узгоджується з положеннями р. 4 Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», схваленої Указом Президента України від 12.01.2015 року № 5/2015; р. 4 Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 25.08.2015 року № 501/2015; п. 5.16 додатку 5 до Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, затвердженого Наказом МВС України від 16.03.2015 року № 275; р. 7 Координаційного плану наукових досліджень з проблем кримінології на 2017 р., затвердженого на засіданні Координаційного бюро з проблем кримінології НАПрН України у 24.03.2017 року. Крім того, обрана тема відповідає тематиці наукових досліджень кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз Донецького юридичного інституту МВС України «Організаційно-правове та тактичне забезпечення діяльності підрозділів Національної поліції України» (0115U007085), а також кафедри кримінального права і кримінології Харківського національного університету внутрішніх справ на 2014–2018 роки – «Протидія злочинності кримінально-правовими та кримінологічними засобами» (номер державної реєстрації 0113U008195).

Тема дисертації затверджена Вченою радою Донецького юридичного інституту МВС України 25 червня 2014 року (протокол № 15).

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є формування цілісної концепції протидії етнорелігійному тероризму як системи знань про його кримінологічні, віктимологічні та геополітичні засади, сутність, форми, види і засоби забезпечення, а також основні напрями удосконалення.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі *задачі*:

- дослідити поняття та ознаки етнорелігійного тероризму;
- проаналізувати сучасний стан етнорелігійного тероризму;
- визначити основні тенденції поширення етнорелігійного тероризму в світі;
- розглянути етнорелігійний тероризм як інструмент геополітики;
- здійснити факторний аналіз етнорелігійного тероризму;
- проаналізувати теоретичні засади систематизації факторів етнорелігійного тероризму;
- систематизувати загальні та специфічні фактори етнорелігійного тероризму;
- визначити особливості впливу факторів етнорелігійного тероризму у розрізі окремих регіонів світу;
- здійснити віктимологічний аналіз етнорелігійного тероризму;
- дослідити географію та механізм віктимізації жертв етнорелігійного тероризму;

- визначити чинники, що впливають на віктимізацію жертв етнорелігійного тероризму;
- здійснити типологізацію і провести кримінологічний аналіз жертв етнорелігійного тероризму;
- розглянути механізми протидії етнорелігійному тероризму;
- окреслити параметри загальної моделі стратегії протидії етнорелігійному тероризму;
- здійснити специфікацію міжнародного механізму протидії етнорелігійному тероризму до вирішення актуальних проблем на національному рівні.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері протидії тероризму.

Предметом дослідження є кримінологічні, віктимологічні та геополітичні засади протидії етнорелігійному тероризму.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є діалектичний метод наукового пізнання, що дає змогу розглядати кримінологічні, віктимологічні та геополітичні засади протидії етнорелігійному тероризму у їх розвитку, взаємозв'язку та взаємовпливові.

На даному методологічному фундаменті у дисертації застосовуються окремі наукові методи пізнання. За допомогою логіко-семантичного методу поглиблено понятійний апарат теорії протидії злочинності (підрозділи 3.1, 4.1), визначено сутність і ознаки етнорелігійного тероризму (підрозділ 1.1). Із використанням системно-структурного методу досліджено стан, структуру і визначено основні тенденції етнорелігійного тероризму в світі (підрозділ 1.2). Системно-функціональний метод застосовано для здійснення геополітичного аналізу етнорелігійного тероризму (підрозділ 1.3). Історико-правовий, порівняльно-правовий та логіко-нормативний методи використано для ретроспективного аналізу і систематизації факторів етнорелігійного тероризму, в тому числі віктимологічних (розділи 2, 3). Конкретно-соціологічні методи дослідження (анкетування, опитування тощо) використано для вивчення думки фахівців відносно розглянутих проблемних питань (розділи 2, 3). Структурно-логічний метод застосовано для визначення основних елементів національного та міжнародного механізмів протидії етнорелігійному тероризму, систематизації напрямів їх удосконалення та оптимізації в сучасних умовах (підрозділи 4.2, 4.3, висновки).

Науково-теоретичне підґрунтя дисертації склали наукові праці фахівців, у тому числі зарубіжних, у галузі філософії, загальної теорії держави і права, кримінології та кримінального права, теорії управління та правоохоронної діяльності, інших галузевих правових наук.

Положення та висновки дисертації ґрунтуються на нормах Конституції України, законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, які визначають правові засади організації та здійснення механізму протидії етнорелігійному тероризму. Дисертант звертався також до міжнародних правових актів і законодавства деяких зарубіжних держав, досвід яких у галузі правового регулювання відповідних інститутів може бути використано в Україні.

Інформаційну та емпіричну основу дослідження становлять: статистичні дані Контртерористичного управління ООН, Інтерполу, Державного департаменту США, Європолу за 2000–2017 роки; узагальнення даних Global Terrorism Database за 2012–

2017 роки; матеріали 412 кримінальних проваджень відкритих за ознаками злочинів, передбачених ст.ст. 258, 258-3, 258-5 КК України, розслідуваних слідчими Служби безпеки України протягом 2014–2017 років; політико-правова публіцистика, довідкові видання, статистичні матеріали Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України та інших правоохоронних відомств, Державної судової адміністрації за 2000–2017 роки, а також результати узагальнення проведених опитувань 313 працівників Служби безпеки України Одеської, Донецької, Луганської, Харківської, Херсонської, Дніпропетровської та Запорізької областей.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що у дисертації вперше комплексно, з використанням сучасних методів пізнання, урахуванням новітніх досягнень правової науки на системному рівні аналізу та узагальнення виявлено, описано і пояснено феномен етнорелігійного тероризму, спрогнозовано тенденції його розвитку й трансформації в умовах сьогодення, а також запропоновано розгалужену систему заходів протидії цьому явищу. У результаті проведеного дослідження сформульовано низку нових наукових положень та висновків, запропонованих особисто здобувачем. Основні з них такі:

вперше:

- сформульовано авторське визначення етнорелігійного тероризму. У вузькому розумінні – це різновид агресивно-насильницької злочинності, підставою відтворення якої є релігійно-світоглядне та/або етнічне домінування в системах соціально-політичної практики, що досягається через залякування як результат вчинення вбивств, знищення або пошкодження майна, об'єктів природи та злочинів забезпечувального характеру. У широкому розумінні – це феномен сучасної цивілізації, специфічний сегмент антигуманного дискурсу, що відтворюється у системі ідеології протистояння, ворожнечі, ненависті до релігійно-світоглядної або етнічної, втіленої у соціальній діяльності іншого гатунку, а також у відповідних асоціальних, кримінальних практиках, що функціонально виражають прагнення до ціннісно-нормативної гомогенізації соціального буття, утвердження етнічної ідентичності та визнання її політичної претензійності;

- на підставі аналізу статистичних показників за 2000–2017 рр. здійснено кримінологічний аналіз етнорелігійного тероризму з позицій трьох рівнів його відтворення – світового, регіонального (європейського) та національного (українського). Виділено та надано опис двом блокам етнорелігійних терористичних загроз для України (зовнішнім та внутрішнім), внаслідок чого констатовано здебільшого потенційний характер цієї проблеми на сучасному етапі;

- визначено та охарактеризовано три базові геополітичні функціональні варіації етнорелігійного тероризму з відповідними тактико-цільовими кримінологічними типами: 1) як засіб асиметричного геополітичного впливу; 2) як привід для використання сили («casus belli»); 3) як інструмент геополітичних провокацій;

- розглянуто сукупність явищ, які породжують сприяють або перешкоджають виникненню чи зміні етнорелігійного тероризму в цілому або окремих його форм крізь призму його проявів в певних регіонах світу – Північному Кавказі, Північній Африці, Південно-Східній Азії та Близькому Сході, а також в

окремих країнах, зокрема в Росії, Іраку, Афганістані, Сирії, М'янмі, Північній Ірландії, що надало додаткових можливостей у прогнозуванні тенденцій формування та поширення цих практик в Україні та запровадженні заходів протидії;

- запропоновано модель загальної Стратегії ООН по протидії етнорелігійному тероризму, що повинна включати три взаємопов'язані компоненти: ціннісно-орієнтаційний, функціональний та структурний. В останньому компоненті Стратегії виділено та охарактеризовано низку рівнів, суб'єктів протидії етнорелігійному тероризму, інтеграційних зв'язків між ними, а також особливості системного забезпечення цієї діяльності;

удосконалено:

- систему аргументів, які покладені в обґрунтування концепції двовимірного факторного комплексу етнорелігійного тероризму, в основі якої знаходиться поділ усіх факторів досліджуваного явища на загальні (фактори злочинності взагалі) і специфічні (фактори групи терористичних злочинів етнорелігійної спрямованості). На рівні конкретного злочину можна вже виділяти не тільки конкретні фактори, але й поділяти їх на причини та умови;

- розуміння особливостей механізму віктимізації жертв етнорелігійного тероризму. Визначено, що непряма віктимізація жертв етнорелігійного тероризму відбувається за допомогою специфічного інформаційно-психологічного впливу на суспільство з метою формування або закріплення певних свідомих або навіть несвідомих установок в поведінці якомога більшої кількості його членів;

- підходи до систематизації основних чинників віктимізації жертв етнорелігійного тероризму. З'ясовано, що об'єктивні чинники безпосередньо пов'язані з віктимною ситуацією, в якій перебувають жертви цього злочину, та корелюються з рівнем політичної свободи у суспільстві; суб'єктивні – реалізовані в категоріях масової та індивідуальної віктимності;

- структурно-функціональну характеристику національного механізму протидії етнорелігійному тероризму, в якому на єдиній стратегічній платформі поєднуються: а) загальні компоненти механізму антитерористичної діяльності на національному рівні; б) специфічні компоненти механізму протидії етнорелігійному екстремізму, ксенофобії, злочинам ненависті; в) специфічні компоненти механізму забезпечення національної безпеки та протидії агресивній політичній злочинності;

дістало подальший розвиток:

- віктимологічне розуміння поняття жертви етнорелігійного тероризму, що охоплює не тільки прямих, а й опосередкованих жертв цього злочину, а також обґрунтування необхідності прив'язки розгляду віктимологічного аспекту етнорелігійного тероризму до факторів міжнародних, національних і релігійних конфліктів в контексті глобалізації та інституціоналізації сучасних проявів цього злочину;

- науковий підхід до типологізації жертв етнорелігійного тероризму за такими підставами як: правовий статус жертви етнорелігійного тероризму; ступінь взаємодії між злочинцем і жертвою етнорелігійного тероризму; характер, механізм і ступінь спричиненої жертві шкоди; роль жертви етнорелігійного тероризму у вчиненому злочині;

– дослідження міжнародного виміру механізму протидії етнорелігійному тероризму, що дозволило виділити в його структурі ціннісно-світоглядний, доктринальний, конвенційний, організаційний та функціональний компоненти;

– науковий підхід до виділення та характеристики трьох груп кримінально-криміногенних практик, що зустрічаються в ході реалізації антитерористичних операцій: ігнорування легальних механізмів притягнення до кримінальної відповідальності, позасудова діяльність щодо визначення вини лідерів терористичних угруповань, їх фізична ліквідація за відсутності обставин, що виключають злочинність діяння;

– формування системи рекомендацій, спрямованих на боротьбу з етнорелігійним тероризмом на національному та міжнародному рівнях, постановку конкретних завдань, визначення функцій і завдань правоохоронних органів, що здійснюють боротьбу з етнорелігійним тероризмом, розмежування їх компетенції та визначення обсягу повноважень, спрямованих на ліквідацію причин та умов, що породжують етнорелігійний тероризм.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що:

– у науково-дослідній сфері ці результати, які в сукупності становлять цілісне знання про кримінологічні, віктимологічні та геополітичні засади протидії етнорелігійному тероризму, можуть бути основою для подальшої розробки відповідних проблем (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у наукову діяльність Кримінологічної асоціації України від 16 квітня 2018 року);

– у галузі правотворчості висновки, пропозиції та рекомендації, сформульовані в дисертації, можуть бути використані для підготовки й уточнення низки законодавчих та підзаконних актів у сфері організації та здійснення протидії етнорелігійному тероризму в Україні;

– у правозастосовній діяльності використання одержаних результатів дозволить підвищити ефективність процесів і процедур організації та здійснення протидії етнорелігійному тероризму в Україні;

– у навчальному процесі матеріали дисертації доцільно використовувати при підготовці підручників та навчальних посібників із дисциплін «Аналіз та прогнозування злочинності», «Кримінологія» тощо. Їх враховано також у навчально-методичних розробках, підготовлених автором та за його участю (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у навчальний процес Харківського національного університету внутрішніх справ від 25 квітня 2018 року).

Апробація матеріалів дисертації. Підсумки розробки проблеми в цілому, окремих її аспектів, одержані узагальнення і висновки були оприлюднені дисертантом на наступних всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях: «Актуальні проблеми сучасного правознавства» (м. Київ, 28–29 січня 2016 р.), «Теорія і практика розвитку правових інститутів» (м. Київ, 10–11 березня 2016 р.), «Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі конституційної реформи» (м. Дніпро, 31 березня 2017 р.), «Правові та організаційні засади забезпечення державою правоохоронної функції» (м. Дніпро, 30 травня 2017 р.), «Проблеми забезпечення макроекономічної рівноваги в сучасних умовах розвитку економіки» (м. Харків, 23 листопада 2017 р.), «Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917–2017 рр.)» (м. Харків, 25 листопада 2017 р.), «Сучасні

проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави» (м. Харків, 1 грудня 2017 р.), «Верховенство права – основоположний принцип правової держави» (м. Харків, 15 грудня 2017 р.), «Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України» (м. Київ, 15 грудня 2017 р.), «Фонові для злочинності явища: запобігання та протидія» (м. Харків, 27 квітня 2018 р.).

Публікації. Основні положення, висновки та пропозиції, що сформульовані за результатами дисертаційної роботи, відображені в одній одноособовій монографії, 17 статтях, опублікованих у наукових виданнях України, визнаних фаховими з юридичних наук, 5 статтях, опублікованих у наукових періодичних виданнях інших держав з наряду, з якого підготовлено дисертацію, 10 працях апробаційного характеру, 1 праці, що додатково відображає наукові результати дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, чотирьох розділів, які об'єднують 12 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та 8 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 454 сторінки, з яких основний текст дисертації займає 360 сторінок, список використаних джерел розташований на 49 сторінках (486 найменувань), додатки – на 28 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми, висвітлюється ступінь її наукової розробленості, формулюються об'єкт, предмет, мета та задачі дослідження, визначаються теоретико-методологічні основи й емпірична база, обґрунтовується наукова новизна одержаних результатів, їх теоретичне та практичне значення, форми апробації та структура дисертаційної роботи.

Розділ 1 «Етнорелігійний тероризм як об'єкт наукового аналізу» складається з трьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Поняття та феномен етнорелігійного тероризму»* на підставі критичного аналізу існуючих в науці та нормативно-правових актах підходів до розуміння тероризму, а також їх зіставлення з новітніми його проявами, встановлено, що: а) з діяльнісної точки зору тероризм є агресивно-насильницьким феноменом; б) у соціально-правовому контексті – він є криміналізованою властивістю діянь, феноменом кримінальної активності, що характеризується системністю та різноманітністю суспільно-політичних, культурно-психологічних, соціально-правових ознак і проявів; в) з функціонального боку тероризм є управлінською технологією; залякування не є остаточною його метою, а має розглядатися радше як засіб, інструмент досягнення більш віддалених цілей, що візуалізуються у сфері управління, здебільшого – політичного.

Під тероризмом запропоновано розуміти культурно-психологічний, соціально-правовий феномен, що виражається у системі агресивно-насильницьких політико-кримінальних та/або суто кримінальних інституційних практик, що ґрунтуються на залякуванні людей через застосування насильства, знищення або пошкодження майна з метою асиметричного впливу на процес прийняття публічних рішень.

Етнорелігійний тероризм є особливим різновидом тероризму, що виділяється на підставі ідеолого-мотиваційних компонентів кримінальної активності. Їх базові

конструктивні елементи, категорії «етнос» та «релігія», виконують світоглядну (пояснювальну) та соціально-консолідуючу функцію, невід'ємними складовими реалізації якої у системі етнорелігійних терористичних практик виявляються протиставлення, ресентимент, домінування та насильство.

Феноменологічний аналіз етнорелігійного тероризму виявляє триєдину його природу. На мікрорівні (індивідуальному рівні) він постає як складний механізм екзистенції, ідеологічно (етнополітично та/або релігійно) визначеного переживання досвіду боротьби із соціальною несправедливістю, здебільшого поєднаний із особистісною жертовністю та/або маргіналізацією. За кримінологічною класифікацією етнорелігійний тероризм може бути віднесений до злочинів ненависті (hate crimes).

На мезорівні (груповому рівні) свого відтворення він виявляє ознаки особливого, субконструктивістського сегменту сучасного дискурсу, критично відірваним від людської (гуманістичної) першооснови, безпосереднього досвіду сприйняття та розпізнавання об'єктивної дійсності і водночас емоційно резонансним на предмет претензійності релігійного та/або етнічного домінування у політичній, економічній, культурній сферах. При цьому етнорелігійний тероризм є різновидом агресивно-насильницьких кримінальних практик політичного спрямування.

На вищому рівні, рівні діалектично загального (всезагального), тобто у соціально-енергетичному значенні, етнорелігійний тероризм є феноменом амбівалентним: з одного боку, його іманентною властивістю є ентропійність, прагнення до відновлення соціального статус-кво через утвердження домінантності світогляду, і максимального урівноваження уніфікованих соціальних структур, порядків, ходу історії в цілому. У цьому контексті, етнорелігійний тероризм постає як феномен сучасної культури, цивілізації загалом, що віддзеркалює найбільш фундаментальні протиріччя її розвитку. З іншого ж – поширення етнорелігійного тероризму детермінує ускладнення соціальних структур, їх позитивну консолідацію, критичну рефлексію публічних складових релігійних інститутів та правих політичних рухів.

У зв'язку зі складністю соціально-правової природи етнорелігійного тероризму запропоновано виділяти два визначення, що відповідають функціонально більш вузькому та, відповідно, ширшому його розумінню. У вузькому розумінні етнорелігійний тероризм – різновид агресивно-насильницької злочинності, підставою відтворення якої є релігійно-світоглядне та/або етнічне домінування в системах соціально-політичної практики, що досягається через залякування як результат вчинення вбивств, знищення або пошкодження майна, об'єктів природи та злочинів забезпечувального характеру (фінансове, кадрове, інформаційне та інше забезпечення). У широкому розумінні етнорелігійний тероризм – феномен сучасної цивілізації, специфічний сегмент антигуманного дискурсу, що відтворюється у системі ідеології протистояння, ворожнечі, ненависті до релігійно-світоглядної та/або етнічної, втіленої у соціальній (що має політичний вихід), діяльності іншого гатунку, а також у відповідних асоціальних, кримінальних практиках, що функціонально виражають прагнення до ціннісно-нормативної гомогенізації соціального буття, утвердження етнічної ідентичності та визнання її політичної претензійності.

У підрозділі 1.2 «Сучасний стан та основні тенденції поширення етнорелігійного тероризму в світі» вказані питання розглянуто у прив'язці діалектичного співвідношення трьох рівнів відтворення етнорелігійного тероризму – світового, регіонального (європейського) та національного (українського).

Загальносвітовий зріз аналізу етнорелігійного тероризму виявив, що з 2000 р. й до 2016 р. у світі вчинено близько 165 тис. терористичних актів. Із них – не менш як 75% (усереднені дані за 16-річну ретроспективу) пов'язані з релігійним чи-то етнополітичним підґрунтям.

З 2010 р. частка етнорелігійного тероризму у загальній структурі тероризму в світі неухильно зростає: якщо у 2010 р. вона складала не більше 46%, то у 2014–2016 рр. цей показник сягнув 90%. Починаючи з 2011 р. загальні тенденції поширення тероризму у світі визначаються переважно закономірностями відтворення етнорелігійного тероризму.

З 2010 р. і до 2014 р. фіксувалося різке й суттєве зростання всіх кількісних показників етнорелігійного тероризму із середньорічним приростом у 62%. Якщо у 2010 р. було вчинено 2100 етнорелігійних терактів, то у 2014 р. – вже 12143. У 2015 р. відмічається зниження їх рівня до 10355, на фоні якого відбувається зростання небезпечності самих терактів: якщо у 2014 р. середня кількість загиблих від одного терористичного акту сягала 25 осіб, то у 2015 р. – 34. У 2016 р. відновилася тенденція до зростання рівня етнорелігійного тероризму, зафіксовано 12774 відповідних терактів.

Станом на вересень 2017 р. налічувалось 77 терористичних організацій, визнаних такими Радою Безпеки ООН. Із них 73 (або 95%) – терористичні організації етнорелігійної спрямованості.

Ціна етнорелігійного тероризму у 2015 р., розрахована на основі змін макроекономічних показників країн світу, склала 76,2 млрд. дол. США. Наголошено на доцільності удосконалення методики обчислення цього показника; включення до неї втрат від позбавлення людей життя (умовна вартість життя, що обчислюється за втраченими роками потенційного життя, як методу потенціальної демографії), а також сукупного майнового виразу витрат на антитерористичні кампанії національного, регіонального та загальносвітового рівнів виявляє суму приблизно у 150 млрд. дол. США щороку з тенденцією до зростання.

У 2000 р. в результаті терористичних нападів загинуло близько 2000 людей. В 2014 р. цей показник досяг позначки у 32765 людини, а у 2016 – 34623. 75% всіх загиблих від терактів у світі протягом 2014–2016 рр. – жертви діяльності терористичних організацій «Ісламська держава», «Боко Харам», «Талібан» і «Аль-Каїда». Надана характеристика діяльності кожної з них. До 90% всіх етнорелігійних терактів вчиняється в країнах, які переживають активну фазу внутрішніх конфліктів, а також в тих, в яких поширеним є політичний терор.

Якщо у 2013 році теракти було вчинено у 88 країнах світу, то у 2014 році вже у 93. У 2016 р. 75% терористичних нападів відбулися в 10 країнах: Іраку, Афганістані, Індії, Пакистані, Філіппінах, Сомалі, Туреччині, Нігерії, Ємену та Сирії. Найбільше від етнорелігійного тероризму у 2016 р. постраждали Ірак, Сирія, Нігерія, Афганістан та Пакистан. У 2015–2016 рр. зростання інтенсивності етнорелігійних терористичних атак зафіксовано в Афганістані, Бангладеш, Бельгії,

Бурунді, Іраку, Кувейті, Саудівській Аравії, Таїланді, Тунісі, Туреччині та Франції. Найбільш помітне зниження рівня етнорелігійного тероризму протягом 2015 та 2016 рр. спостерігалось у Центральньоафриканській Республіці, Сомалі та Судані. Середньорічний темп приросту в них склав -34,5%. Помірне зниження етнорелігійної терористичної загрози протягом останніх двох років фіксується в Індії та Пакистані.

До числа країн з найвищим рівнем смертності від етнорелігійного тероризму належать Афганістан, Ємен та Сирія. В кожній з них від терактів етнорелігійної спрямованості щороку протягом останніх трьох років гине більш ніж 800 людей.

Близько 71% всіх етнорелігійних терактів протягом 2014–2016 рр. у світі відбулося із застосуванням вибухових пристроїв. Ще 24% – вогнепальної зброї, 3% – холодна зброя, 2% – підпали, при використанні транспортних засобів як знарядь вчинення злочину.

Протягом 2014–2016 рр. 71% етнорелігійних терактів вчинено міжнародними терористичними організаціями, 7% – локальними організаціями, 22% – поодинокими фігурантами без зв'язків з організаціями. В США, Європі та Ізраїлі 98% всіх етнорелігійних терористичних атак протягом 2014–2016 рр. – вчинено одноосібно. В Туреччині, Індії, Пакистані, Єгипті та Лівії – близько 75% терактів вчинено одноосібно. В Афганістані, Іраку, Лівії, Нігерії – лише кожен третій теракт вчиняється одноосібно. Поодинокими терористичними акторами-виконавцями є, як правило: а) чоловіки; б) мотивовані ідеологічними (релігійними, етнонаціоналістичними) спонуканнями, формування яких має відносно нетривалу генезу; в) місцеві жителі; г) середній вік – 33 роки. У 35% терористів фіксуються розлади психіки, психічної діяльності.

Близько 45% всіх етнорелігійних терористичних атак протягом 2014–2016 рр. були спрямовані на випадкових цивільних осіб, 23% – проти поліцейських, 18% – проти військовослужбовців, 10% – проти урядовців, 4% – проти священнослужителів та прихожан церков (зокрема, мечетей) під час відправлення релігійних ритуалів. Випадкові цивільні особи, священнослужителі й прихожани церков в основному стають жертвами таких терористичних організацій, як ІД, «Боко-Харам» та «Хізболла». Цілями ж терактів, організованих «Аль-Каїдою» і «Талібаном», стають здебільшого правоохоронці та військовослужбовці.

Регіональний (європейський) зріз кримінологічного аналізу етнорелігійного тероризму виявив, що до 2010 р. частка етнорелігійних терактів серед загального їх числа в країнах ЄС не перевищувала 0,5%. Протягом 2011–2013 рр. спостерігається тенденція до значного підвищення їх рівня і питомої ваги, яка станом на початок 2014 р. сягає 95%. Період з 2014 по 2016 рр. характеризується зниженням рівня етнорелігійного тероризму при збереженні його превалюючої частки у загальній структурі терактів. У 2014 р. було зареєстровано 226 терактів етнорелігійної спрямованості, у 2015 р. – 211, у 2016 р. – 142 випадки, включаючи злочини, припинені на стадіях готування та замаху.

69,7% етнорелігійних терактів, вчинених в країнах ЄС за класифікацією Європолу, – «етнонаціональні і сепаратистські», 9,2% – «джихадистські», 8,5% – «право-ідеологічні».

У 2015 р. в країнах ЄС було виявлено 1088 осіб за вчинення етнорелігійних терактів, у 2016 р. – 1014. З них 718 осіб – за вчинення злочинів «джихадистського тероризму». Фіксується зниження кількості арештованих за подорожі в зони конфліктів з метою участі в терористичній діяльності зі 141 особи у 2015 р. до 77 – у 2016 р.

Протягом 2014–2016 рр. близько 67% етнорелігійних терактів у країнах ЄС було вчинено поодинокими акторами, 23% – невеликими групами осіб. Жертвами терористичних атак у 90% є випадкові цивільні особи. Вибухові пристрої протягом цього періоду використовувались приблизно у 40% етнорелігійних терактів. Ще у 38% – використовувалась вогнепальна зброя, у 16% – холодна зброя, у 6% – транспортні засоби, цифрові інструменти кібератак.

Типові, найбільш узагальнені риси особи етнорелігійного терориста в Європі: особа чоловічої статі (80%), віком 26–32 роки (42%). Близько 15% терористів – громадяни ЄС, що мали досвід перебування у зоні конфлікту (у близькосхідному регіоні) протягом 2014–2016 рр. (репатріанти).

Виділено три кримінологічні типи репатріантів в країни ЄС: 1) фрустраційний – особи, що виявляють розчарування своїм становищем у «халіфаті» та припиняють будь-яку терористичну діяльність; 2) позитивно-пасивний – виявляє відданість джихадистським ідеям з одночасним дистанціюванням від терористичної організації і її діяльності; 3) позитивно-активний – послідовний прихильник джихадистської ідеології, зберігає високу мобілізаційну готовність до терористичної діяльності.

Встановлено, що більшість екстремістських і терористичних організацій активно залучають до своїх лав фанатичних жінок. Незважаючи на суттєву різницю у віці, їх об'єднує та обставина, що незадовго до включення в терористичну групу жінка пережила особисту трагедію. Це, як правило, смерть чоловіка або дитини, чи загибель брата або батька, або самі жінки були піддані насильству, в т. ч. сексуальному. Тяжка духовна втрата стає тим «гачком», який використовують для втягнення жінки у терористичну діяльність.

Виявлено та виділено такі основні тенденції відтворення етнорелігійного тероризму: 1) поширення використання для вчинення етнорелігійних терактів саморобних вибухових пристроїв, до складу яких входять речовини, не обмежені у цивільному обігу; 2) в країнах ЄС – використання транспортних засобів як знарядь вчинення терактів; 3) у найближчі роки варто очікувати випадки використання для вчинення етнорелігійних терактів безпілотних літальних апаратів; 4) зберігатиметься високий рівень терористичної загрози щодо об'єктів цивільної авіації, залізничного сполучення, метрополітену; 5) Darknet залишатиметься основним каналом комунікації та інформаційних ресурсів як для поодиноких терористів, так і членів груп; 6) приплив біженців та мігрантів до Європи з існуючих та нових конфліктних зон буде продовжуватися, у зв'язку з чим інтенсифікуватиметься загроза їх використання для вчинення терактів; 7) зростатиме частота використання жінок та неповнолітніх у підготовці та вчиненні етнорелігійних терактів в Європі та США; 8) актуалізується загроза біотероризму та ядерного тероризму з боку терористичних організацій джихадистського толку.

Національний (український) рівень кримінологічного аналізу етнорелігійного тероризму виявляє здебільшого потенційний характер цієї проблеми для України.

Виділено та надано опис двом блокам етнорелігійних терористичних загроз: зовнішнім та внутрішнім.

Зовнішні загрози включають в себе такі фактори: 1) географічне розташування України в місці концентрації транзитних шляхів з РФ, країн Азії до Європи; 2) участь України у миротворчих місіях; 3) високий рівень бідності, маргіналізації населення України, що дозволяє розглядати терористичними організаціями українських громадян як потенційних об'єктів рекрутування; 4) наявність значних обсягів вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин та пристроїв, які перебувають у незаконному обігу та які можуть бути переправлені до країн ЄС; 5) високий ступінь корумпованості державного апарату, завдяки чому існують можливості виготовлення високоякісних підроблених документів на офіційних і дійсних бланках державних органів та установ України, а також ведення бізнесу, доходи від якого використовувати для фінансування тероризму в різних частинах світу, обходячи національні механізми фінансового моніторингу; 6) спільність кордону з РФ, відсутність контролю на значній ділянці останнього є чинником, що зумовлює можливість переховування членів етнорелігійних терористичних організації Північного Кавказу, а також як місце продовження терористичних джихадистських практик як проти правоохоронних органів України, Збройних Сил України, так і проти військовослужбовців РФ.

До блоку внутрішніх етнорелігійних терористичних загроз для України віднесено такі фактори: 1) існування конфліктів у церковно-релігійному середовищі України; 2) наявність претензій окремих етнічних груп на розширення політичної влади в державі, деяких її регіонах; 3) асиметрична політична діяльність Меджлісу кримськотатарського народу на території АРК; 4) посилення праворадикального руху в Україні.

У підрозділі 1.3 *«Етнорелігійний тероризм як інструмент геополітики»* виявлено та охарактеризовано три базові геополітичні функціональні варіації етнорелігійного тероризму з відповідними тактико-цільовими кримінологічними типами:

- етнорелігійний тероризм як засіб асиметричного геополітичного впливу: а) як політико-кримінальний акціонізм та складова антиглобалістського руху; б) як тактичний асиметричний інструмент (система заходів) геополітичного протиборства; в) як інструмент актуалізації проблеми, зміни політичного ладу;

- етнорелігійний тероризм як привід для використання сили (*«casus belli»*): а) як привід для застосування права на удаваний самозахист від зовнішніх загроз; б) як привід для посилення авторитарних (тоталітарних) тенденцій функціонування політичного режиму;

- етнорелігійний тероризм як інструмент геополітичних провокацій: а) як чинник ускладнення міжнародних відносин; б) як чинник загострення військово-політичної обстановки в регіоні світу; в) як інструмент втягнення держави (держав) у збройний конфлікт.

Розділ 2 «Факторний аналіз етнорелігійного тероризму» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 *«Теоретичні засади систематизації факторів етнорелігійного тероризму»* під системою факторів етнорелігійного тероризму

запропоновано розуміти об'єктивно впорядковану сукупність явищ, які породжують, сприяють або перешкоджають породженню чи зміні даного явища в цілому або окремих його форм. Як базову для класифікації факторів етнорелігійного тероризму використано концепцію двовимірного факторного комплексу, в основі якої знаходиться поділ усіх факторів досліджуваного явища на загальні (фактори злочинності взагалі) і специфічні (фактори групи терористичних злочинів етнорелігійної спрямованості). Встановлено закономірність діалектики взаємозв'язку різних рівнів системи факторів етнорелігійного тероризму: під час переходу до більш низького рівня детермінації кількість факторів збільшується, а їх зміст стає багатшим. На рівні конкретного злочину можна вже виділяти не тільки конкретні фактори, але й поділяти їх на причини та умови. Останні розглянуто крізь призму проявів етнорелігійного тероризму в певних регіонах світу – Північному Кавказі, Північній Африці, Південно-Східній Азії та Близькому Сході, а також в окремо взятій країні, зокрема в Росії, Іраку, Афганістані, Сирії, М'янмі, Північній Ірландії. Розуміння цих особливостей надає додаткових можливостей у прогнозуванні тенденцій формування та поширення проявів етнорелігійного тероризму в Україні та запровадженні заходів протидії цьому.

У підрозділі 2.2 *«Загальні фактори етнорелігійного тероризму»* до них віднесено ті детермінанти, що породжують або сприяють злочинності як загальному соціальному явищу незалежно від окремих її видів та особливостей. До таких, зокрема, належать правові, економічні, соціальні, політичні, ідеологічні, організаційно-управлінські, виховні та психологічні фактори.

Проведеним дослідженням встановлено, що основу для поширення етнорелігійного тероризму утворюють стійкі кризові явища в економічній, соціальній і політичній сферах, глибокі економічні та соціальні протиріччя, політична нестабільність, фактичний розкол громадянського суспільства, відсутність в суспільстві згуртованості, монолітності, які супроводжують перехідні періоди в його розвитку в цілому і є характерними для сучасного етапу розвитку сучасного суспільства.

Встановлено, що глобалізація як новітня загальносвітова тенденція для сучасного світового порядку породжує низку додаткових проблем: збільшення технологічного розриву між країнами; зростання соціально-економічного розшарування, маргіналізація, розпад соціальних груп, розрив традиційних зв'язків між людьми, втрата індивідами об'єктивної приналежності до тієї чи іншої спільноти; зубожіння основної маси населення; посилення залежності менш розвинених країн від функціонування світогосподарської системи; обмеження ТНК здатності держав проводити національно орієнтовану економічну політику; зростання зовнішнього боргу, насамперед міжнародним фінансовим організаціям, що перешкоджає подальшому прогресу; перехід контролю над економікою окремих країн від суверенних урядів в інші руки, у тому числі до найбільш сильних держав, багатонаціональних чи глобальних корпорацій і міжнародних організацій.

Основними політичними чинниками етнорелігійного тероризму є такі фактори: об'єктивне намагання держави до проникнення у всі сфери соціального життя, встановлення над ними контролю та використання у власних інтересах; схильність держави та церкви до об'єднання з метою обопільної вигоди при

експлуатації духовних потреб людини в релігії (при цьому досить часто власне потреби людини приносяться у жертву політичній доцільності та бюрократичним інтересам правлячої еліти і не отримують адекватного задоволення в межах офіційної церкви); наявність у держави інструментів та механізмів, що забезпечують примусове виконання навіть несправедливих норм; відчуження більшості населення від прямої участі в реалізації державних функцій і від управління суспільними ресурсами; об'єктивне ігнорування думкою окремої людини в процесі соціального управління; обмежене коло «обраних», що наділені владними повноваженнями, які в своїй більшості не мають суспільної підтримки; об'єктивна неспроможність забезпечити однакове застосування правових приписів до всіх людей і покарання всіх правопорушників; велика кількість недостатньо обґрунтованих з точки зору релігійних норм виключень із загальних правил; об'єктивна схильність держав до міждержавних союзів незалежно від духовної спорідненості населення держав, що об'єднуються; криза управління державним апаратом.

Доведено, що руйнація адміністративно-командної системи та демократизація суспільства можуть призвести до посилення політичного екстремізму і тероризму. Особливо вразливим з цього погляду є перехідний період, що супроводжується зламом старих і формуванням нових державних структур, посиленням елементу нестабільності, різким загостренням внутрішніх суперечностей, заснованих на виключно невирішених соціально-економічних, національних, релігійних та інших проблемах, появою різноманітних негативних явищ. Перехідний період небезпечний також втратою частиною суспільства моральних та соціальних орієнтирів, що часто призводить до прагнення вирішити ті чи інші проблеми за допомогою насильства.

У підрозділі 2.3 *«Специфічні фактори етнорелігійного тероризму»* до них віднесено ті детермінанти, які є притаманними саме терористичним злочинам етнорелігійної спрямованості. До таких, зокрема, належать фактори, пов'язані з релігією, культурою, міграцією, неконтрольованим поширенням зброї, появою покоління, яке виховувалося і зростало під час воєнного конфлікту, міжнародною фінансовою допомогою терористичним угрупованням, розвитком інформаційних технологій, військовими конфліктами.

Розглянуто і проаналізовано пануючу в теоретичних колах модель опису теророгенної ситуації в сучасному світі як конфлікту цивілізацій, за допомогою варіацій якої дослідники намагаються пояснити всі терористичні явища навколо. Історія людства свідчить, що непримиренність та ворожнеча до представників інших культур, націй, конфесій була і є притаманною будь-якому етносу та релігійним течіям, зокрема християнству, буддизму, мусульманству. Встановлено, що терористична злочинність в усьому світі здебільшого має етнорелігійний характер, який породжується зіштовхуванням двох культур – західної та мусульманської, яке приводить в дію, головним чином, зусилля найбільш радикальних та непримиренних ісламських лідерів та окремих еліт. Цей тероризм виростає на ґрунті екстремізму, національної та релігійної нетерпимості та ворожості, небажання та невміння бачити в інших групах партнерів для переговорів, компромісів, поважати їх інтереси. В багатьох випадках такі конфліктні ситуації поглиблюються тими обставинами, що окремі народи ведуть свою визвольну боротьбу протягом століть, зокрема населення Північного Кавказу та Північної Ірландії.

Специфікація конфліктної парадигми на регіональний рівень дає підстави стверджувати про типовість факторів продукування етнорелігійного тероризму незалежно від географії конфлікту, його національного та конфесійного змісту. Так, основними причинами етнорелігійних конфліктів на Близькому Сході, Північному Кавказі, Південно-Східній Азії є багатовікові переслідування одного етносу іншим за національними та конфесійними ознаками, визвольна та політична боротьба окремих народів, територіальні претензії, військові дії на території конфлікту та ослаблення державних інституцій тощо.

Зроблено висновок, що деякі представники окремих етносів будуть продовжувати всіма силами боротися проти модернізації, не відмовляючись, однак, від окремих цілком сучасних досягнень цивілізації. У таких суспільствах дуже важливими каналами інформації залишаються зв'язки батьки – діти, вчителі – учні, священнослужителі – миряни, вожді і старійшини – рядові одноплемінники. Названі фактори зумовлюють прагнення представників таких націй до суверенітету, збереження внутрішньої єдності і самобутності, усвідомлення своєї етнокультурної спільності. Етнічна і релігійна спільність виступає основою мобілізації такого етносу перед війною і в її процесі. Цю мобілізацію слід розуміти як перетворення етнічності і релігійності з психологічного, духовного, культурного і соціального фактору у власне політичну і навіть військову силу.

Обґрунтовується думка про те, що, незважаючи на поширеність саме ісламського тероризму, не можна стверджувати лише про конфлікт західного та мусульманського світу. На сьогодні яскравими прикладами етнорелігійних конфліктів є ситуація навколо мусульман шіїтів, сунітів та алавітів. Політизація ісламу найбільш очевидна в мусульманських країнах, які ототожнюють світське право з законами держави. Мусульманські суди розглядають політичних злочинців як бунтівників, а бунт відносять до першої групи злочинів, які посягають на права Аллаха, тобто на інтереси всієї мусульманської громади. У зв'язку з цим треба зазначити, що іслам багато в чому базується на ідеології і психології громади, закріплює і захищає їх. Особливістю громади є те, що вона поглинає особистість, яка значуща остільки, оскільки вона визнається громадою. У процесі вербування значна увага приділяється родинним та дружнім зв'язкам, в той час як пошук одноплеменників серед «незнайомих» проводиться досить обережно. При цьому стосовно вже завербованих осіб на перше місце ставиться їх відношення до своїх братів одноплемінників і лише потім до родичів та друзів. Якщо родичі члена терористичної групи не є противниками «істинного» ісламу, то до них ще допускається шанобливе ставлення, в іншому ж випадку особа вільна від обов'язку з ними рахуватися. Етнорелігійний тероризм притягує людей з конкретним (на відміну від абстрактного) однобічним мисленням, які вважають, що надзвичайно складні проблеми можуть знайти просте та єдине вирішення.

Розділ 3 «Віктимологічний аналіз етнорелігійного тероризму» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 *«Географія та механізм віктимізації жертв етнорелігійного тероризму»* зазначається, що віктимологічне дослідження жертви злочину займає одне з центральних місць у розкритті сутності феномену етнорелігійного тероризму та розробки механізму протидії цьому суспільно небезпечному явищу. Визначено,

що поняття жертви етнорелігійного тероризму має різне за змістом та об'ємом тлумачення в етимологічному, семантичному, віктимологічному та правому контекстах. Згідно з традиційним підходом, закріпленому в міжнародних і національних правових актах, жертвами етнорелігійного тероризму є фізичні та юридичні особи, людські спільноти, яким актами тероризму було завдано фізичну шкоду, матеріальні збитки, спричинено моральні страждання, а також їх близькі особи. Доведено, що у віктимологічному розумінні поняття жертви етнорелігійного тероризму є ширшим та охоплює не тільки прямих, а й опосередкованих жертв цього злочину. Обґрунтовано, що віктимологічний аспект етнорелігійного тероризму не можна розглядати без урахування факторів міжнародних, національних і релігійних конфліктів в контексті глобалізації та інституціоналізації сучасних проявів етнорелігійного тероризму.

Проведений аналіз географії віктимізації жертв етнорелігійного тероризму дозволив встановити, що більшість терористичних атак та найбільша кількість жертв етнорелігійного тероризму має місце в країнах Центральної Азії та Центральної Африки. Доведено, що переважна більшість країн, що за останнє десятиріччя найбільше постраждали від тероризму, є традиційними ісламськими державами. Визначено, що рівень прямої віктимізації жертв етнорелігійного тероризму вищий там, де розміщені постійні осередки терористів і в яких вони ведуть активну боротьбу. Натомість рівень непрямой (інформаційної) віктимізації вищий в країнах Заходу, де залежність населення від інформаційних потоків і засобів масової комунікації є вищою.

Проаналізовано особливості механізму віктимізації жертв етнорелігійного тероризму. Визначено, що непряма віктимізація жертв етнорелігійного тероризму відбувається за допомогою специфічного інформаційно-психологічного впливу на суспільство з метою формування або закріплення певних свідомих або навіть несвідомих установок в поведінці якомога більшої кількості його членів. Визначено такі способи інформаційної віктимізації жертв етнорелігійного тероризму: широке медіа-висвітлення новин щодо наслідків терористичних атак; проникнення вказаних відомостей у всі регіони світу, які споживають інформаційний продукт, нівелюючи географічні кордони; висока швидкість й деталізація передачі інформації щодо вчинених терористичних атак; передача аудіо- та відеоінформації без належного редагування, що підсилює ефект безпосереднього співпереживання емоцій жертв тероризму; інтенсивність і циклічність інформаційного впливу щодо вчинених терористичних актів, що підсилює атмосферу відчаю та безвиході; використання інтернет-ресурсів приватними особами для поширення інформації про вчиненні терористичні акти через соціальні мережі та подібні сервіси; проникнення широкомасштабних антитерористичних заходів у буденне життя громадян, що постійно нагадує про наявні та потенційні терористичні загрози тощо. Акцентовано увагу на необхідності подальшого дослідження механізму віктимізації жертв етнорелігійного тероризму, перш за все у контексті ризиків його поширення на території України.

У підрозділі 3.2 «Чинники, що впливають на віктимізацію жертв етнорелігійного тероризму» розглянуто основні об'єктивні та суб'єктивні чинники, що впливають на віктимізацію жертв етнорелігійного тероризму. З'ясовано, що

об'єктивні чинники безпосередньо пов'язані з віктимною ситуацією, в якій перебувають жертви цього злочину, суб'єктивні – реалізовані в категоріях масової та індивідуальної віктимності. До об'єктивних чинників, що впливають на віктимізацію жертв етнорелігійного тероризму, віднесено історико-культурні, геополітичні та внутрішньополітичні чинники. Зміст історико-культурних чинників полягає в тому, що в суспільствах з сильними етнічними або релігійними традиціями в ситуаціях загострення застарілих конфліктів часто відбувається міфологізація образу ворога та його проєкція через багато поколінь на нащадків протилежної сторони конфлікту, перетворюючи останніх на жертв етнорелігійного тероризму. Геополітичні чинники поділено на два підвиди. Перші з них пов'язані з геополітичною активністю країн в минулому. Визначено, що етнічний екстремізм відбувається як на кордоні розмежування розділеного етносу, так і в місцях об'єднання декількох етносів в межах однієї територіальної одиниці. Другим підвидом геополітичних чинників є активна боротьба розвинених країн з міжнародними терористичними організаціями, яка призводить до віктимізації власного населення. Зміст внутрішньополітичних чинників, що впливають на віктимізацію жертв етнорелігійного тероризму, полягає в тому, що рівень віктимізації від актів етнорелігійного тероризму є вищим в країнах, в яких здійснюється політика утиску та дискримінації окремих релігійних та національних меншин. Зроблено висновок, що чим меншим є рівень політичної свободи у суспільстві, тим вищим є рівень релігійно вмотивованого тероризму на території цієї країни та рівень масової віктимізації її населення.

Основними чинниками, що впливають на групову віктимізацію жертв етнорелігійного тероризму, є: 1) знаходженням у місцях (на об'єктах) масового перебування людей; 2) приналежність до «символічних ворогів» етнорелігійних терористичних угруповань; 3) приналежність до найбільш вразливих соціальних груп населення; 4) виконання громадських або службових обов'язків. Доведена необхідність законодавчої розробки вимог до терористичної безпеки місць та об'єктів масового перебування людей. Визначено, що індивідуальна віктимність жертв етнорелігійних терористичних атак, головним чином, пов'язана з їх громадянською позицією.

У підрозділі 3.3 *«Типологія і кримінологічний аналіз жертв етнорелігійного тероризму»* доведено, що типологізація дозволяє поділити жертв етнорелігійного тероризму на види за ознаками, які причинно та функціонально пов'язані з їх поведінкою та віктимологічною ситуацією в цілому. Розроблено типологію жертв етнорелігійного тероризму за такими підставами: правовий статус жертви етнорелігійного тероризму; ступінь взаємодії між злочинцем і жертвою етнорелігійного тероризму; характер, механізм і ступінь спричиненої жертві шкоди; роль жертви етнорелігійного тероризму у вчиненому злочині.

За правовим статусом проаналізовано такі типи жертв етнорелігійного тероризму: 1) фізичні особи; 2) юридичні особи; 3) національні або релігійні громади; 3) державні або громадські інститути; 4) держава і суспільство в цілому; 5) міжнародна спільнота. Обґрунтовано, що жертвою етнорелігійного тероризму можна визнати міжнародну спільноту, оскільки характер та суспільна небезпечність дій терористичних угруповань ставлять під загрозу міжнародну безпеку.

За ступенем взаємодії між злочинцем і жертвою проаналізовано такі типи жертв етнорелігійного тероризму: 1) прямі (безпосередні) жертви етнорелігійного тероризму, 2) непрямі (вторинні, опосередковані) жертви. Доведено, що коло опосередкованих жертв етнорелігійного тероризму є значно ширшим порівняно з прямими жертвами.

За характером, механізмом і ступенем спричиненої жертві етнорелігійного тероризму шкоди проаналізовано такі типи осіб, яким спричинена: 1) фізична шкода; 2) матеріальна шкода; 3) моральна шкода. Доведено, що матеріальна або фізична шкода, завдана прямим жертвам етнорелігійного тероризму, часто поєднується з набагато серйознішою моральною шкодою, що завдається суспільству або світовій спільноті.

За роллю жертви етнорелігійного тероризму у вчиненому злочині проаналізовано такі типи жертв: 1) нейтральні жертви; 2) жертви-співучасники; 3) жертви-провокатори; 4) жертви з правомірною поведінкою.

Розділ 4 «Механізми протидії етнорелігійному тероризму» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 4.1 *«Загальна модель стратегії протидії етнорелігійному тероризму»* наведено додаткові аргументи на користь позиції, згідно з якою динамічність і функціональна комплексність механізму протидії злочинності досягається в результаті оперування стратегічним підходом в його організації. Доведено, що положення Глобальної контртерористичної стратегії ООН не повною мірою відповідають усталеним у вітчизняній кримінологічній доктрині вимогам та принципам стратегічного управління у сфері протидії злочинності. Поза увагою її розробників залишається комплекс таких аспектів стратегічного значення: ціннісних настанов, принципів і пріоритетів, стратегічних цілей, основних тактичних задач, рівнів і напрямів організації діяльності, спрямованої на їх виконання, основних і додаткових (допоміжних) об'єктів кримінологічного впливу тощо. На цій підставі, а також з дотриманням вимог наукової компліментарності та логічної узгодженості, враховуючи базові положення Глобальної контртерористичної стратегії ООН, запропонована модель загальної стратегії протидії етнорелігійному тероризму, що включає три взаємопов'язані компоненти: ціннісно-орієнтаційний, функціональний та структурний.

Стратегічними цілями протидії етнорелігійному тероризму визначено такі: 1) утвердження гуманістичної домінанти у всіх сферах суспільних відносин; 2) створення розгалужених механізмів гарантування та забезпечення соціально-групових автономій найбільш широкого діапазону; 3) припинення тенденцій маргіналізації; 4) втілення у життя адаптованої до антитерористичної діяльності концепції ненасильства в політичних, етнічних, релігійних відносинах; 5) руйнація інституційних засад діяльності найбільших світових терористичних організацій; 6) підвищення ефективності спеціально-кримінологічного запобігання етнорелігійним терактам.

Виділено та охарактеризовано такі принципи протидії етнорелігійному тероризму: гуманізм, належна правова основа, повага до суверенітету й територіальної цілісності, невтручання у внутрішні справи держав, автогенез, належне організаційне, інформаційне, кадрове, політичне, фінансове забезпечення.

Функціональний компонент Стратегії передбачає такі напрями і заходи протидії етнорелігійному тероризму: 1) деструкція культурно-психологічних, ідеологічних факторів етнорелігійного тероризму: а) зниження насиченості дискурсів агресивно-насильницькими аргументами; б) створення ефективних систем ранньої профілактики поширення деструктивних етнополітичних та релігійних (квазірелігійних) ідеологій; в) релігійна демаргіналізація; 2) послаблення дії соціально-економічних факторів етнорелігійного тероризму; 3) мінімізація організаційно-управлінських та правових факторів етнорелігійного тероризму: організація науково-дослідної роботи на міждисциплінарній основі, у синтезі релігієзнавчої, культурологічної, кримінологічної галузі знань; удосконалення міграційної політики; розбудова системи багаторівневого та багатоступеневого контролю за обігом небезпечних речовин і матеріалів: радіоактивних, біологічних, вибухових; спеціально-тактичні, фінансові, медіаторські, антидискримінаційні та кримінально-юрисдикційні заходи; активізація участі громадськості у протидії етнорелігійному тероризму; віктимологічні заходи: досягнення високого рівня інформованості потенційних жертв про заходи запобігання вчиненню щодо них терористичних актів; впровадження засобів технічного контролю (інтелектуальних систем відеоспостереження) за місцями масового перебування людей тощо; 4) нейтралізація (послаблення впливу) політичних факторів, що включає низку відновлювальних, санкційних, військових заходів, а також дипломатичну превенцію.

В структурному компоненті Стратегії виділено та охарактеризовано низку рівнів, суб'єктів протидії етнорелігійному тероризму, інтеграційних зв'язків між ними, а також особливості системного забезпечення цієї діяльності.

У підрозділі 4.2 *«Внутрішньодержавний вимір механізму протидії етнорелігійному тероризму в Україні»* вказаний феномен постає як міжсистемний, трансінституційний, інтегрований кримінально-превентивний механізм, в якому на єдиній стратегічній платформі поєднуються: а) загальні компоненти механізму антитерористичної діяльності на національному рівні; б) специфічні компоненти механізму протидії етнорелігійному екстремізму, ксенофобії, злочинам ненависті; в) специфічні компоненти механізму забезпечення національної безпеки та протидії агресивній політичній злочинності.

Враховуючи існуючі компоненти механізму протидії тероризму в Україні, запропоновано такі принципи його кримінологічної специфікації до потреб протидії етнорелігійному тероризму: 1) гуманістична, ненасильницька домінанта транзитивної соціогенези, що передбачає: а) безумовний пріоритет загальносоціальної та віктимологічної профілактики; б) забезпечення посттоталітарного транзиту українського суспільства в умовах терпимості до етнічної та релігійної відмінності, поваги до національних меншин, гарантування їх прав на культурну автономію; в) охоплення цілеспрямованим превентивним впливом базових інститутів соціалізації особистості; 2) гарантування свободи совісті й віросповідання на основі терпимості, кримінологічної безпеки та суспільного консенсусу; 3) цивілізаційно-еволюційний пріоритет у становленні й розвитку української політичної нації на противагу радикальній претензійності щодо етнонаціоналістичного домінування; 4) науковість та проактивність.

Серед пріоритетних напрямів та заходів інституціоналізації механізму протидії етнорелігійному тероризму в Україні виділено та охарактеризовано такі:

- 1) системна адаптація, міжгалузева синхронізація та забезпечення кримінологічної ефективності правового регулювання спеціально-кримінологічного запобігання і протидії етнорелігійному тероризму: осучаснення й специфікація положень Концепції боротьби з тероризмом; удосконалення загальних питань правового регулювання кримінальної відповідальності за тероризм; специфікація кримінально-виконавчих норм щодо роздільного тримання й програм ресоціалізації засуджених за етнорелігійні терористичні злочини; усунення терогенної прогалини у правових механізмах визнання організацій терористичними; запровадження інституту кримінологічної експертизи нормативно-правових актів і їх проектів, розробка критеріїв терогенності нормативно-правових актів і їх проектів, методики їх виявлення; запровадження кримінологічного (антитерористичного) моніторингу ефективності правового регулювання тощо;
- 2) підвищення ефективності правореалізаційної, безпосередньо кримінально-превентивної антитерористичної діяльності: упровадження мережі відеоспостереження в населених пунктах, об'єктах критичної інфраструктури; впровадження новітніх інформаційних технологій й технічних засобів у сфері протидії нелегальній міграції; вдосконалення медійної політики у напрямі протидії зловживанню правом на свободу висвітлення інформації про етнічні, конфесійні конфлікти, етнорелігійні теракти; удосконалення системи державного фінансового моніторингу; створення державної бази даних біологічних інцидентів;
- 3) активізація участі громадськості у запобіганні та протидії етнорелігійному тероризму;
- 4) міжнародне співробітництво з питань протидії етнорелігійному тероризму;
- 5) кадрове, наукове, інформаційне, технічне, фінансове забезпечення протидії етнорелігійному тероризму: створення при СБУ Державного науково-дослідного центру вивчення проблем тероризму; формування та підтримання високого рівня компетентності суб'єктів протидії етнорелігійному тероризму; запровадження в діяльність СБУ технологій інтелектуального кримінального аналізу (профілювання) за лінією запобігання, припинення та розкриття терористичних злочинів, запровадження єдиної інформаційної системи оперативного обліку між СБУ та Службою зовнішньої розвідки України тощо;
- 6) налагодження та підтримання інтеграційних зв'язків між різними рівнями, напрямками, суб'єктами й заходами протидії етнорелігійному тероризму.

У підрозділі 4.3 *«Міжнародний вимір механізму протидії етнорелігійному тероризму»* проведене дослідження дозволило виділити в його структурі три базові компоненти: ціннісно-світоглядний, доктринальний; конвенційний; організаційний та функціональний.

У структурі ціннісно-світоглядного, доктринального компоненту виділено та охарактеризовано низку принципів протидії етнорелігійному тероризму на міжнародному рівні, а саме:

- повага, всебічний захист та гарантії реалізації прав і свобод людини. У міжнародно-правовому вимірі кримінологічної, антитерористичної практики цей принцип означає: а) визнання тероризму, передусім, як загрози правам і свободам людини; б) зорієнтованість всього механізму протидії етнорелігійному тероризму на втілення у життя ліберально-гуманістичного концепту вільної, відповідальної

людини; в) утвердження соціально-правової, культурної рівності носіїв релігійних та світських світоглядів, недопущення дискримінації; г) гносеологічний та праксеологічний синтез окремого, антитерористичного сегменту кримінологічної безпеки особистості з іншими безпековими складовими як умови її нормальної соціальної діяльності у правовому руслі;

– гарантованість збереження етнокультурної ідентичності націй і народів світу як установка на максимальне розширення поля мультикультурного дискурсу на засадах взаємного визнання, поваги, конвергенції, взаємозбагачення та взаємного сприяння. Цей принцип реалізується у широкому спектрі правових та інших заходів, спрямованих на подолання макросоціальної дезорганізації, аномійної дистанційованості й агресивного протиставлення окремих елементів різних світових, регіональних, локальних культур (соціально-конструктивних субкультур);

– повага до державного суверенітету, що у кримінологічній інтерпретації між іншим передбачає: а) невтручання у внутрішні справи країн, що є вагомим чинником відтворення етнорелігійного тероризму; б) розробка та дотримання правових обмежень до так званих антитерористичних інтервенцій, поєднаних із застосуванням збройних сил;

– культурно-темпоральний плюралізм, який означає визнання та урахування в державній і міжнародній політиці онтологічної й аксіологічної часової багатовимірності культурних контекстів. Цей принцип виходить з культурної рівності, що передбачає: а) визнання і поваги до самобутності культур, в тому числі і їх політико-правових конфігурацій; б) визнання та утвердження принципової аксіологічної рівнозначності різних просторово-часових цивілізаційних осередків; в) декларування геополітичної рівності суверенних суб'єктів міжнародного права, культурної конвергенції на противагу поглинанню, взаємозбагачення на противагу домінуванню.

Доведено, що сучасна міжнародно-правова конвенційна складова механізму протидії етнорелігійному тероризму є розбалансованою, характеризується відсутністю концептуальної цілісності. Конвенції загальносоціальної ліберально-гуманістичної спрямованості семантично й функціонально відірвані як від спеціалізованих антитерористичних конвенцій, так і від антитерористичних практик. Відтак, запропоновано розширити теоретичне розуміння й удосконалити практичне застосування на системній основі конвенційної складової вказаного механізму шляхом виділення в ньому двох блоків міжнародно-правових актів антитерористичної властивості: 1) антидискримінаційні та гуманістично-стимулюючі конвенції (Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин, Європейська конвенція щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів та ін.); 2) спеціально-антитерористичні конвенції (глобальний та регіональний рівні).

Встановлено, що більшість спеціальних антитерористичних конвенцій зорієнтована на вирішення окремих, точкових задач у сфері протидії тероризму, які виходять з відповідних особливостей його проявів за технічним та об'єктно-інфраструктурним критеріями. Жодна з цих конвенцій не спрямована на деструкцію феноменологічних підстав етнорелігійного тероризму, як і тероризму загалом, чим

пояснюється їх низька кримінологічна ефективність. Обґрунтовується думка про те, що прийняття окремої конвенції на рівні ООН щодо протидії етнорелігійному тероризму сприятиме функціональній синхронізації конвенційної бази, налагодженню системно-правових та міжгалузевих правових зв'язків як на міжнародному, так і національному рівнях антитерористичного правового забезпечення й безпосередньої діяльності.

Організаційний компонент механізму протидії етнорелігійному тероризму представлений широким спектром суб'єктів та інтеграційних зв'язків між ними. На рівні ООН основне антитерористичне функціональне навантаження реалізується Цільовою групою зі здійснення контртерористичних заходів (ЦГЗКЗ). Виділено та надано опис шести блокам суб'єктів ЦГЗКЗ, кожна з яких охоплює низку колегіальних й одноосібних акторів: 1) Генеральна Асамблея ООН; 2) Рада Безпеки ООН; 3) Секретаріат ООН; 4) окремі управління, фонди, програми, установи, організації, що діють в структурі ООН й виконують деякі антитерористичні функції; 5) Бюро ЦГЗКЗ; 6) група спостерігачів.

Наголошено на тому, що, незважаючи на розвиненість мережі суб'єктів протидії тероризму, організаційна структура ООН не адаптована до специфічних запитів протидії етнорелігійному тероризму, відсутня належна функціональна спеціалізація науково-дослідної та, відповідно, практико-перетворювальної системної роботи антитерористичного спрямування. В цьому контексті доводиться, що Альянс цивілізацій не виправдано розглядається аналітиками ООН лише як спостерігач у структурі ЦГЗКЗ, а не активний суб'єкт антитерористичної діяльності й учасник реалізації Глобальної контртерористичної стратегії ООН.

Запропоновано такі напрями удосконалення організаційних структур та їх функціональності: 1) внести зміни і доповнення до Глобальної контртерористичної стратегії ООН на предмет її відповідності базовим положенням Модельної стратегії протидії етнорелігійному тероризму; 2) утворити в структурі Міжрегіонального науково-дослідного інституту ООН з питань злочинності та правосуддя сектор дослідження проблем етнорелігійного тероризму; 3) налагодити інтеграційні зв'язки між цим сектором та іншими суб'єктами ЦГЗКЗ, удосконалити процедуру обміну інформацією, координації спільних заходів; 4) здійснити належну кримінологічну специфікацію діяльності існуючих суб'єктів в структурі ООН; 5) сформувати правову, інфраструктурну, кадрову базу для: а) належного функціонування кримінологічних моніторингових систем, спрямованих на спостереження за поточним станом й динамічними змінами етнорелігійного тероризму в світі, а також ефективністю антитерористичних практик; б) забезпечення кримінологічної ефективності міжнародно-правового регулювання через кримінологічну експертизу та моніторинг його складових; 6) забезпечити підвищення функціональності інституту дипломатичної превенції етнорелігійних терактів; 7) активізувати кримінально-превентивну діяльність Альянсу цивілізацій; 8) удосконалити механізми протидії фінансуванню етнорелігійного тероризму; 9) забезпечити подальший розвиток політико-правового інституту автономізму.

На підставі аналізу міжнародного досвіду реалізації антитерористичних операцій і систем протидії етнорелігійному тероризму виділено та надано характеристику трьом групам криміногенних практик: ігнорування легальних

механізмів притягнення до кримінальної відповідальності, позасудова діяльність щодо визначення вини лідерів терористичних угруповань, їх фізична ліквідація за відсутності обставин, що виключають злочинність діяння. Окрім, очевидно, протиправного характеру таких практик, наголошено на їх функціональній природі як засобів соціального конструювання образу ворога з подальшою його персоніфікацією. Цілі, якими передбачено: посилення внутрішньополітичних позицій правлячої групи, згортання громадянських, особистих прав під приводом боротьби з тероризмом, зміна балансу сил в геополітичному регіоні; масові порушення права на таємницю телефонних розмов, кореспонденції, що виражається через встановлення постійного «антитерористичного» контролю за обміном інформацією між користувачами телекомунікаційних систем, електронних соціальних мереж; вчинення злочинів агресії під виглядом антитерористичних операцій.

Визначено пріоритетні напрями і заходи нейтралізації детермінаційного комплексу цих практик. Серед них: а) укладення конвенції про міжнародні принципи протидії тероризму; б) розробка правового механізму притягнення до міжнародної відповідальності в рамках діяльності Міжнародного суду ООН тих держав, які допускають порушення вказаних принципів працівниками її органів і служб; в) реформування Ради Безпеки ООН у напрямі зниження бюрократичного тиску на процеси оперативного прийняття рішень, а також запровадження механізмів подолання вето через кваліфіковану більшість її постійних членів тощо.

ВИСНОВКИ

Здійснене дослідження кримінологічних, віктимологічних та геополітичних засад протидії етнорелігійному тероризму з позицій системно-структурного, синергетичного та функціонального аналізу надало змогу виявити, описати та пояснити його феноменологічно складну (синкретичну, ірраціонально-прагматичну) природу, несприятливі тенденції відтворення та керованого використання в площині політичних відносин. Основні висновки полягають у такому.

1. Етнорелігійний тероризм є особливим різновидом тероризму, що виділяється на підставі ідеолого-мотиваційних компонентів кримінальної активності. У зв'язку зі складністю його соціально-правової природи запропоновано виділяти два визначення, що відповідають функціонально більш вузькому та, відповідно, ширшому його розумінню.

У вузькому розумінні етнорелігійний тероризм – різновид агресивно-насиленницької злочинності, підставою відтворення якої є релігійно-світоглядне та/або етнічне домінування в системах соціально-політичної практики, що досягається через залякування як результат вчинення вбивств, знищення або пошкодження майна, об'єктів природи та злочинів забезпечувального характеру (фінансове, кадрове, інформаційне та інше забезпечення).

У широкому розумінні етнорелігійний тероризм – феномен сучасної цивілізації, специфічний сегмент антигуманного дискурсу, що відтворюється у системі ідеології протистояння, ворожнечі, ненависті до релігійно-світоглядної та/або етнічної, втіленої у соціальній (що має політичний вихід), діяльності іншого

гатунку, а також у відповідних асоціальних, кримінальних практиках, що функціонально виражають прагнення до ціннісно-нормативної гомогенізації соціального буття, утвердження етнічної ідентичності та визнання її політичної претензійності.

2. Кримінологічний аналіз етнорелігійного тероризму здійснено з позицій трьох рівнів його відтворення – світового, регіонального (європейського) та національного (українського).

Національний (український) рівень кримінологічного аналізу етнорелігійного тероризму виявляє здебільшого потенційний характер цієї проблеми для України. Виділено та надано опис двом блокам етнорелігійних терористичних загроз: зовнішнім та внутрішнім.

Зовнішні загрози включають в себе такі фактори: 1) географічне розташування України в місці концентрації транзитних шляхів з РФ, країн Азії до Європи; 2) участь України у миротворчих місіях; 3) високий рівень бідності, маргіналізації населення України, що дозволяє розглядати терористичними організаціями українських громадян як потенційних об'єктів рекрутування; 4) наявність значних обсягів вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин та пристроїв, які перебувають у незаконному обігу та які можуть бути переправлені до країн ЄС; 5) високий ступінь корумпованості державного апарату, завдяки чому існують можливості виготовлення високоякісних підроблених документів на офіційних і дійсних бланках державних органів та установ України, а також ведення бізнесу, доходи від якого використовувати для фінансування тероризму в різних частинах світу, обходячи національні механізми фінансового моніторингу; 6) спільність кордону з РФ, відсутність контролю на значній ділянці останнього є чинником, що зумовлює можливість переховування членів етнорелігійних терористичних організації Північного Кавказу, а також як місце продовження терористичних джихадистських практик як проти правоохоронних органів України, Збройних Сил України, так і проти військовослужбовців РФ.

До блоку внутрішніх етнорелігійних терористичних загроз для України віднесено такі фактори: 1) існування конфліктів у церковно-релігійному середовищі України; 2) наявність претензій окремих етнічних груп на розширення політичної влади в державі, деяких її регіонах; 3) асиметрична політична діяльність Меджлісу кримськотатарського народу на території АРК; 4) посилення праворадикального руху в Україні.

3. Виявлено та охарактеризовано три базові геополітичні функціональні варіації етнорелігійного тероризму з відповідними тактико-цільовими кримінологічними типами:

- етнорелігійний тероризм як засіб асиметричного геополітичного впливу:
 - а) як політико-кримінальний акціонізм та складова антиглобалістського руху; б) як тактичний асиметричний інструмент (система заходів) геополітичного протиборства; в) як інструмент актуалізації проблеми, зміни політичного порядку денного;

- етнорелігійний тероризм як привід для використання сили («casus belli»):
 - а) як привід для застосування права на удаваний самозахист від зовнішніх загроз;

б) як привід для посилення авторитарних (тоталітарних) тенденцій функціонування політичного режиму;

– етнорелігійний тероризм як інструмент геополітичних провокацій: а) як чинник ускладнення міжнародних відносин; б) як чинник загострення військово-політичної обстановки в регіоні світу; в) як інструмент втягнення держави (держав) у збройний конфлікт.

4. Під системою факторів етнорелігійного тероризму запропоновано розуміти об'єктивно впорядковану сукупність явищ, які породжують, сприяють або перешкоджають породженню чи зміні даного явища в цілому або окремих його форм. Як базову для класифікації факторів етнорелігійного тероризму використано концепцію двовимірного факторного комплексу, в основі якої знаходиться поділ усіх факторів досліджуваного явища на загальні (фактори злочинності взагалі) і специфічні (фактори групи терористичних злочинів етнорелігійної спрямованості). Встановлено закономірність діалектики взаємозв'язку різних рівнів системи факторів етнорелігійного тероризму: під час переходу до більш низького рівня детермінації кількість факторів збільшується, а їх зміст стає багатшим. На рівні конкретного злочину можна вже виділяти не тільки конкретні фактори, але й поділяти їх на причини та умови. Останні розглянуто крізь призму проявів етнорелігійного тероризму в певних регіонах світу – Північному Кавказі, Північній Африці, Південно-Східній Азії та Близькому Сході, а також в окремо взятій країні, зокрема в Росії, Іраку, Афганістані, Сирії, М'янмі, Північній Ірландії. Розуміння цих особливостей надає додаткових можливостей у прогнозуванні тенденцій формування та поширення проявів етнорелігійного тероризму в Україні та запровадженні заходів протидії цьому.

5. Віктимологічне дослідження жертви злочину займає одне з центральних місць у розкритті сутності феномену етнорелігійного тероризму та розробки механізму протидії цьому суспільно небезпечному явищу. Доведено, що у віктимологічному розумінні поняття жертви етнорелігійного тероризму є ширшим та охоплює не тільки прямих, а й опосередкованих жертв цього злочину. Обґрунтовано, що віктимологічний аспект етнорелігійного тероризму не можна розглядати без урахування факторів міжнародних, національних і релігійних конфліктів в контексті глобалізації та інституціоналізації сучасних проявів етнорелігійного тероризму.

6. Проаналізовано особливості механізму віктимізації жертв етнорелігійного тероризму. Визначено, що непряма віктимізація жертв етнорелігійного тероризму відбувається за допомогою специфічного інформаційно-психологічного впливу на суспільство з метою формування або закріплення певних свідомих або навіть несвідомих установок в поведінці якомога більшої кількості його членів. Акцентовано увагу на необхідності подальшого дослідження механізму віктимізації жертв етнорелігійного тероризму, перш за все у контексті ризиків його поширення на території України.

7. Розглянуто основні об'єктивні та суб'єктивні чинники, що впливають на віктимізацію жертв етнорелігійного тероризму. З'ясовано, що об'єктивні чинники безпосередньо пов'язані з віктимною ситуацією, в якій перебувають жертви цього злочину, суб'єктивні – реалізовані в категоріях масової та індивідуальної

віктимності. Зроблено висновок, що чим меншим є рівень політичної свободи у суспільстві, тим вищим є рівень релігійно вмотивованого тероризму на території цієї країни та рівень масової віктимізації її населення.

8. Розроблено типологію жертв етнорелігійного тероризму за такими підставами: правовий статус жертви етнорелігійного тероризму; ступінь взаємодії між злочинцем і жертвою етнорелігійного тероризму; характер, механізм і ступінь спричиненої жертві шкоди; роль жертви етнорелігійного тероризму у вчиненому злочині.

9. Динамічність і функціональна комплексність механізму протидії злочинності досягається в результаті оперування стратегічним підходом в його організації. З урахуванням цього, а також з дотриманням вимог наукової компліментарності та логічної узгодженості, враховуючи базові положення Глобальної контртерористичної стратегії ООН, запропонована модель загальної стратегії протидії етнорелігійному тероризму, що включає три взаємопов'язані компоненти: ціннісно-орієнтаційний, функціональний та структурний. В останньому компоненті Стратегії виділено та охарактеризовано низку рівнів, суб'єктів протидії етнорелігійному тероризму, інтеграційних зв'язків між ними, а також особливості системного забезпечення цієї діяльності.

10. Внутрішньодержавний вимір механізму протидії етнорелігійному тероризму постає як міжсистемний, інтегрований кримінально-превентивний механізм, в якому на єдиній стратегічній платформі поєднуються: а) загальні компоненти механізму антитерористичної діяльності на національному рівні; б) специфічні компоненти механізму протидії етнорелігійному екстремізму, ксенофобії, злочинам ненависті; в) специфічні компоненти механізму забезпечення національної безпеки та протидії агресивній політичній злочинності. Запропоновано розгалужену систему пріоритетних напрямів та заходів інституціоналізації механізму протидії етнорелігійному тероризму в Україні.

11. Дослідження міжнародного виміру механізму протидії етнорелігійного тероризму дозволило виділити в його структурі такі базові компоненти: ціннісно-світоглядний, доктринальний; конвенційний; організаційний та функціональний.

У структурі ціннісно-світоглядного, доктринального компоненту виділено та охарактеризовано низку принципів протидії етнорелігійному тероризму на міжнародному рівні.

Щодо конвенційної складової, обґрунтовується думка про те, що прийняття окремої конвенції на рівні ООН щодо протидії етнорелігійному тероризму сприятиме функціональній синхронізації конвенційної бази, налагодженню системно-правових та міжгалузевих правових зв'язків як на міжнародному, так і національному рівнях антитерористичного правового забезпечення й безпосередньої діяльності.

Організаційний компонент механізму протидії етнорелігійному тероризму представлений широким спектром суб'єктів та інтеграційних зв'язків між ними. На підставі критичного аналізу проявів вказаного механізму запропоновано напрями удосконалення організаційних структур та їх функціональності.

12. На підставі аналізу міжнародного досвіду реалізації антитерористичних операцій і систем протидії етнорелігійному тероризму виділено та надано

характеристику трьом групам криміногенних практик: ігнорування легальних механізмів притягнення до кримінальної відповідальності, позасудова діяльність щодо визначення вини лідерів терористичних угруповань, їх фізична ліквідація за відсутності обставин, що виключають злочинність діяння.

13. Розгляд кримінологічних, віктимологічних та геополітичних характеристик етнорелігійного тероризму, а також його окремих злочинних проявів довів виняткове значення відповідних наукових даних для організації та здійснення протидії цьому явищу. Результатом дослідження є формування системи рекомендацій, спрямованих на боротьбу з етнорелігійним тероризмом на національному та міжнародному рівнях, постановки конкретних завдань, визначення функцій і завдань правоохоронних органів, що здійснюють боротьбу з етнорелігійним тероризмом, розмежування їх компетенції та визначення обсягу повноважень. У сукупності всі зазначені наукові положення спрямовані на ліквідацію причин та умов, що породжують етнорелігійний тероризм.

Отримані результати дають підстави стверджувати про появу в Україні небезпечних умов для розвитку та поширенню етнорелігійного тероризму, що, в свою чергу, вимагає від держави розроблення системи заходів протидії вказаному соціально-негативному явищу та потребує негайного впровадження змін в чинне законодавство.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Степанченко О. О. Протидія етнорелігійному тероризму: монографія. Харків: Константа, 2018. 498 с.

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Степанченко О. О. Теоретичні засади систематизації факторів етнорелігійного тероризму. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. № 3 (9). Т. 3. С. 183–187.
2. Степанченко О. О. Кримінологічний аналіз стану етнорелігійного тероризму в Європі. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Випуск 2. Ч. 3. С. 236–240.
3. Степанченко О. О. Етнорелігійний тероризм як засіб асиметричного геополітичного впливу: кримінологічний аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2016. Вип. 41. Т. 3. С. 61–66.
4. Степанченко О. О. Кримінологічний аналіз етнорелігійних терористичних загроз для України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2016. Вип. 6-2. Том 1. С. 208–211.
5. Степанченко О. О. Специфічні фактори етнорелігійного тероризму. *Форум права: електрон. наук. фахове вид.* 2017. № 4. С. 234-237. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_4_38.pdf

6. Степанченко О. О. Стратегія протидії етнорелігійному тероризму: досвід кримінологічного моделювання. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*: збірник наукових праць. 2017. № 4 (89). С. 62–69.
7. Степанченко О. О. Феномен етнорелігійного тероризму. *Публічне право*. 2017. № 4 (28). С. 208–215.
8. Степанченко О. О. Рівень і динаміка етнорелігійного тероризму у загальносвітовому масштабі. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2017. № 3 (17). С. 33–42.
9. Степанченко О. О. Загальні фактори етнорелігійного тероризму. *Право і безпека*. 2017. № 3 (66). С. 84–87.
10. Степанченко О. О. Тероризм як кримінальна практика: феномен та поняття. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія Юридичні науки. 2017. Вип. 5. Том 2. С. 110–113.
11. Степанченко О. О. Типологія жертв етнорелігійного тероризму та їх кримінологічний аналіз. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Вип. 5. С. 159–164.
12. Степанченко О. О. Криміногенні ризики антитерористичної діяльності у міжнародному вимірі. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 3-4. С. 31–33.
13. Степанченко О. О. Етнорелігійний тероризм: сутність і поняття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2017. Випуск 47. Том 3. С. 85–89.
14. Степанченко О. О. Кримінологічний аналіз жертви етнорелігійного тероризму. *Право і суспільство*. 2017. № 6. С. 166–173.
15. Степанченко О. О. Особливості механізму віктимізації жертв етнорелігійного тероризму. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 5. С. 411–415.
16. Степанченко О. О. Принципи протидії етнорелігійному тероризму: міжнародний вимір. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Право». 2017. Вип. 24. С. 157–161.
17. Степанченко О. О. Характеристика конвенціональної складової міжнародного механізму протидії етнорелігійному тероризму: кримінологічний аспект. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 1 (18). С. 47–55.

**Статті у наукових періодичних виданнях інших держав
з напрямку, з якого підготовлено дисертацію:**

1. Степанченко О. О. География этнорелигиозного терроризма: общемировое измерение криминологического анализа. *Научно-методический журнал «Право и Политика»*. 2016. № 4. С. 107–111.
2. Stepanchenko O. O. Structure of ethno-religious terrorism: generalized measurement criminological analysis. *Visegrad journal on human rights*. 2016. № 6-1. P. 134–138.
3. Степанченко А. А. Этнорелигиозный терроризм как инструмент геополитических провокаций: криминологический аспект. *Международный научно-практический журнал «Право и Закон»*. 2017. № 2. С. 87–92.

4. Степанченко А. А. Криминологический анализ этнорелигиозных террористических угроз для Украины. *Международный научно-практический журнал «Право и Закон»*. 2017. № 3. С. 88–93.

5. Степанченко О. О. Вплив об'єктивних та суб'єктивних факторів на віктимізацію жертв етнорелігійного тероризму. *Visegrad journal on human rights*. 2017. № 6. Р. 174–180.

Праці апробаційного характеру:

1. Степанченко О. О. Сучасні тенденції географічного поширення етнорелігійного тероризму в світі // Актуальні проблеми сучасного правознавства: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 28–29 січня 2016 р.). Київ: «Науково-дослідний інститут публічного права», 2016. С. 41–44.

2. Степанченко О. О. Наукові підходи до поняття жертви етнорелігійного тероризму // Теорія і практика розвитку правових інститутів: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 10–11 березня 2016 р.). Київ: «Науково-дослідний інститут публічного права», 2016. С. 112–114.

3. Степанченко О. О. Політичні фактори етнорелігійного тероризму // Актуальні проблеми кримінального права та криминології у світлі конституційної реформи: матер. II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 31 березня 2017 р.). Дніпро: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2017. С. 34–36.

4. Степанченко О. О. Економічні фактори етнорелігійного тероризму // Правові та організаційні засади забезпечення державою правоохоронної функції: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 30 травня 2017 р.). Дніпро: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2017. С. 30–32.

5. Степанченко О. О. Криминологічні засади удосконалення організаційного компоненту міжнародного механізму протидії етнорелігійному тероризму // Проблеми забезпечення макроекономічної рівноваги в сучасних умовах розвитку економіки: тези доповідей на X Симпозіумі (м. Харків, 23 листопада 2017 р.). Харків: ХІФ КНТЕУ, 2017. С. 193–194.

6. Степанченко О. О. Основні напрями криминологічної специфікації правових засад протидії етнорелігійному тероризму в Україні // Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917–2017 рр.): зб. наук. ст. і тез доп. на наук.-практ. конф. до 100-річчя підготовки охоронців правопорядку в Харкові (м. Харків, 25 листопада 2017 р.). Харків: МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ., 2017. С. 339–340.

7. Степанченко О. О. Сакрифікація населення в контексті небезпеки поширення етнорелігійного тероризму // Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави: тези доп. VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 1 грудня 2017 р.). Харків: МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2017. С. 332–335.

8. Степанченко О. О. Поняття та основні тенденції поширення етнорелігійного тероризму у світі // Верховенство права – основоположний принцип правової держави: Збірник тез доповідей IX наукового круглого столу молодих

вчених, аспірантів та магістрів (м. Харків, 15 грудня 2017 р.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. С. 378–381.

9. Степанченко О. О. Основні напрями удосконалення міжнародного механізму протидії етнорелігійному тероризму // Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 15 грудня 2017 р.). Київ: Національна академія прокуратури України, 2018. С. 381–383.

10. Степанченко О. О. Етнорелігійний тероризм: обґрунтування // Фонові для злочинності явища: запобігання та протидія: зб. тез доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 27 квітня 2018 р.). Харків: МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Кримінол. асоц. України. 2018. С. 96–97.

Праці, що додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Степанченко О. О. Тероризм // Кримінологія. Академічний курс / Кол. авторів; за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2018. С. 451–470.

АНОТАЦІЇ

Степанченко О. О. Протидія етнорелігійному тероризму: кримінологічний, віктимологічний та геополітичний аналіз. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук (доктора наук) за спеціальністю 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» (081 – Право). – Донецький юридичний інститут МВС України, Кривий Ріг, 2018; Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2018.

Дисертація є першим в Україні науковим дослідженням, в якому комплексно, з використанням сучасних методів пізнання, урахуванням новітніх досягнень правової науки на системному рівні аналізу та узагальнення виявлено, описано і пояснено феномен етнорелігійного тероризму, спрогнозовано тенденції його розвитку і трансформації в умовах сьогодення, а також запропоновано розгалужену систему заходів протидії цьому явищу.

Досліджено поняття та ознаки етнорелігійного тероризму, а також проаналізовано його сучасний стан. Визначено основні тенденції поширення етнорелігійного тероризму в світі. Розглянуто етнорелігійний тероризм як інструмент геополітики. Проаналізовано теоретичні засади систематизації факторів етнорелігійного тероризму, а також систематизовано його загальні та специфічні фактори. Визначено особливості впливу факторів етнорелігійного тероризму у розрізі окремих регіонів світу. Здійснено віктимологічний аналіз, досліджено географію та механізм віктимізації жертв етнорелігійного тероризму. Визначено чинники, що впливають на віктимізацію жертв етнорелігійного тероризму, а також здійснено типологізацію і кримінологічний аналіз жертв етнорелігійного тероризму. Розглянуто механізми протидії етнорелігійному тероризму. Окреслено параметри

загальної моделі стратегії протидії етнорелігійному тероризму. Здійснено специфікацію національного та міжнародного механізмів протидії етнорелігійному тероризму.

Ключові слова: етнорелігійний тероризм, протидія злочинності, жертви, віктимізація, фактори, механізми, заходи, стратегія.

Степанченко А. А. Противодействие этнорелигиозному терроризму: криминологический, виктимологический и геополитический анализ. – Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук (доктора наук) по специальности 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» (081 – право). – Донецкий юридический институт МВД Украины, Кривой Рог, 2018; Харьковский национальный университет внутренних дел, Харьков, 2018.

Диссертация является первым в Украине научным исследованием, в котором комплексно, с использованием современных методов познания, с учетом новейших достижений правовой науки на системном уровне анализа и обобщения выявлен, описан и объяснен феномен этнорелигиозного терроризма, спрогнозированы тенденции его развития и трансформации в современных условиях, а также предложена разветвленная система мер противодействия этому явлению.

На основании критического анализа существующих в науке и нормативно-правовых актах подходов к пониманию терроризма, а также их сопоставления с новейшими его проявлениями, установлено, что: а) с деятельностной точки зрения терроризм является агрессивно-насильственным феноменом; б) в социально-правовом контексте он является не особым действием, а криминализированным свойством деяний, феноменом криминальной активности, которая характеризуется системностью и разнородностью общественно-политических, культурно-психологических, социально-правовых признаков и проявлений; в) с функциональной стороны терроризм является управленческой технологией; запугивание не является окончательной его целью, а должно рассматриваться скорее как средство, инструмент достижения более отдаленных целей, которые визуализируются в сфере управления, в основном – политического. Исследовано понятие и признаки этнорелигиозного терроризма, а также проанализировано его современное состояние. Определены основные тенденции распространения этнорелигиозного терроризма в мире. Рассмотрен этнорелигиозный терроризм как инструмент геополитики. Проанализированы теоретические основы систематизации факторов этнорелигиозного терроризма, а также систематизированы его общие и специфические факторы. Определены особенности влияния факторов этнорелигиозного терроризма в разрезе отдельных регионов мира. Осуществлен виктимологический анализ, исследованы география и механизм виктимизации жертв этнорелигиозного терроризма. Определены факторы, влияющие на виктимизацию жертв этнорелигиозного терроризма, а также осуществлена типологизация и криминологический анализ жертв этнорелигиозного терроризма. Рассмотрены механизмы противодействия этнорелигиозному терроризму. Определены параметры общей модели стратегии противодействия

этнорелигиозному терроризму. Осуществлена спецификация национального и международного механизмов противодействия этнорелигиозному терроризму.

Рассмотрение криминологических, виктимологических и геополитических характеристик этнорелигиозного терроризма, а также его отдельных преступных проявлений доказал исключительное значение соответствующих научных данных для организации и осуществления противодействия этому явлению. Результатом исследования является формирование системы рекомендаций, направленных на борьбу с этнорелигиозным терроризмом на национальном и международном уровнях, постановку конкретных задач, определение функций и задач правоохранительных органов, осуществляющих борьбу с этнорелигиозным терроризмом, разграничения их компетенции и определения объема полномочий. В совокупности все указанные научные положения направлены на ликвидацию причин и условий, порождающих этнорелигиозный терроризм.

Полученные результаты дают основания утверждать о появлении в Украине опасных условий для развития и распространения этнорелигиозного терроризма, что, в свою очередь, требует от государства разработки системы мер противодействия указанному социально-негативному явлению и требует немедленного внесения изменений в действующее законодательство.

Ключевые слова: этнорелигиозный терроризм, противодействие преступности, жертвы, виктимизация, факторы, механизмы, меры, стратегия.

Stepanchenko O. O. Counteracting Ethnic and Religious Terrorism: Criminological, Victimological and Geopolitical Analysis. – *The qualification scientific work published as manuscript.*

The Thesis for Scientific Degree of Doctor of Law (Dr. hab.), Specialty 12.00.08 «Criminal Law and Criminology; Criminal Executive Law» (081 – Law). – Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs, Kryvyi Rih, 2018; Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, 2018.

The dissertation is the first scientific research in Ukraine, where the phenomenon of ethnic and religious terrorism has been comprehensively detected, described and explained on the systemic level of the analysis and generalization using modern methods of cognition, taking into account the latest achievements of the legal science; the tendencies of its development and transformation in the conditions of the present time have been predicted; as well as an extensive system of measures to combat this phenomenon has been suggested.

The concept and features of ethnic and religious terrorism have been studied; as well as its current state has been analyzed. The main tendencies of the spread of ethnic and religious terrorism in the world have been determined. Ethnic and religious terrorism has been considered as a geopolitical instrument. Theoretical principles of systematization of factors of ethnic and religious terrorism have been analyzed; and its general and specific factors have been systematized. The features of the influence of factors of ethnic and religious terrorism in the context of certain regions of the world have been determined. The victimological analysis has been carried out; the geography and mechanism of victimization of ethnic and religious terrorism's victims have been studied. The factors influencing the victimization of ethnic and religious terrorism's victims have been defined;

as well as the typology and criminological analysis of the victims of ethnic and religious terrorism have been carried out. Mechanisms of counteracting ethnic and religious terrorism have been considered. The parameters of the general model of the strategy of counteracting ethnic and religious terrorism have been outlined. A specification of national and international mechanisms for counteracting ethnic and religious terrorism has been accomplished.

Key words: ethnoreligious terrorism, crimes combating, victims, victimization, factors, mechanisms, measures, strategy.

Підписано до друку 10.09.2018 р. Папір офсетний. Друк офсетний.
Формат 60х84/16. Умов. друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 1,9.
Наклад 100 прим.

Видавець і виготовлювач
Харківський національний університет внутрішніх справ,
пр. Льва Ландау, 27, м. Харків, 61080.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.

Друкарня Харківського національного університету внутрішніх справ
61080, м. Харків, пр. Льва Ландау, 27.